

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 37:008

ОСВІТА І КУЛЬТУРА ЯК СУСПІЛЬНІ ЯВИЩА

Марія Швед*, Михайло Швед**

**Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

***Львівська державна музична академія імені Миколи Лисенка,
вул. Нижанківського, 5, 79005 Львів, Україна*

Головну увагу зосереджено на взаємозв'язку освіти і культури як необхідній передумові розвитку людського суспільства. Розкрито і проаналізовано сутність понять “освіта”, “культура” та їхній вплив на суспільний розвиток. Акцентовано на проблемі людини в культурному середовищі, на значенні мистецтва, зокрема музичного, в освітньо-культурному становленні особи.

Ключові слова: освіта, культура, духовна культура, сукупний культурний фонд, мистецтво, музична культура.

Сьогодні незаперечний той факт, що освіта і культура є пріоритетними напрямками у розвитку людської цивілізації та заслуговують особливої уваги у контексті наукового підходу до вирішення проблем сучасності. Перед обличчям численних проблем, що ставить перед нами майбутнє, саме освіта і культура є необхідними передумовами розвитку людства, вони сприяють подоланню “порогів” непорозуміння, нетерпимості між людьми різних національностей і віросповідань, розв'язанню проблем порушення екологічної рівноваги, кризових політико-економічних ситуацій у глобальному вимірі.

Питанням формулювання та сутності понять “освіта” та “культура” у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях приділяється належна увага. Водночас проблема взаємодії освіти і культури, незважаючи на актуальність, в умовах розвитку сучасного суспільства вивчена недостатньо.

Ми ставили за мету проаналізувати сутність понять “освіта” і “культура” та їхній вплив на суспільний розвиток.

У педагогіці під освітою зазвичай розуміють процес і результат засвоєння знань, умінь і навичок, формування на їхній основі наукового світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвиток її творчих сил і здібностей [9, с. 21] або спеціально організовану систему зовнішніх умов, які створюються в суспільстві для розвитку людини [7, с. 377].

Класик аналітичної філософії освіти Р. Пітерс у праці “Етика і освіта” аналізує зміст поняття освіти з погляду індивідуального досягнення особистості. Він вважає, що освічена людина повинна володіти цілісним обсягом знань, або поняттєвою схемою, а не ізольованими вміннями і навичками; перебувати під впливом цих знань, наприклад, щоб знання історії впливали на те, як людина сприймає, скажім, архітектуру чи соціальні інститути; надавати перевагу відповідним стандартам або нормам, які неопосередковано закладені в освоєння людиною способів розуміння світу; мати власну пізнавальну позицію – здатність розмістити, наприклад, деяке наукове розуміння у ширшому контексті сприйняття [2, с. 98].

Сучасне і водночас парадоксальне тлумачення освіти знаходимо у видатного вченого, нобелівського лауреата Макса фон Лауе: “Освіта – це те, що залишається, коли все вивчене забувається”. Спробуємо інтерпретувати цю думку вченого так: освіта людини – це система моделей світу і поведінки, серед підсистем якої можна виділити знання, вміння, навички тощо. Оскільки в системі наявне співвідношення між елементами, тобто структура цілого важливіша, ніж окремі елементи, то втрата невеликої кількості даних, тобто знань, майже не завдасть шкоди цілісності освіти.

Критичний аналіз освіти засвідчує: по-перше, якщо стихійно-неупорядковане окультурення людських індивідів – це процеси одномоментні з виникненням і подальшою еволюцією соціально-культурної форми життя, то освіта як цілеспрямовано-організована трансляція нагромадженого культурою людського досвіду з’являється пізніше, лише на деякому етапі ускладнення зазначеної життєвої форми; по-друге, зародження освіти зумовлене зростанням продуктивної людської діяльності, коли людські суспільства піднімаються на певний рівень культурного розвитку. На підставі цього можемо стверджувати, що освіта і культура тісно взаємопов’язані, взаємодоповнюють і взаємозбагачують одна одну.

Поняття “культура” (лат. *cultura* – обробіток, плекання) – історично визначений ступінь розвитку суспільства і людини, вживається в усіх сферах людської діяльності: виробничій, політичній, педагогічній, художній, побутовій тощо і виражається в результатах матеріальної та духовної діяльності людей [4, с. 3; 11, с. 12]. Деякі вчені намагаються застосувати аксіологічний (ціннісний) підхід до тлумачення цього поняття. Суть його полягає в тому, що культурним вважається лише те, що сприяє прогресу, забезпечує виживання людства у природі, розвиток людини тощо.

Аналізуючи динаміку прискореного розвитку культури й інформації, канадський психолог Ж. Годфруа зазначає: “В останні 10.000 років людина рухалась уперед швидше, ніж у попередні мільйони років. За цей період вона пройшла шлях від кам’яного віку до виходу в космос. Сьогодні окрема людина пізнає за один день більше нового, ніж її предок, проживаючи у

савані, пізнавав за все своє життя. Покоління двохтисячних років в свою чергу буде знати у сорок разів більше, ніж покоління вісімдесятих років” [5, с. 22].

Отже, людська історія супроводжується нагромадженням сукупного культурного фонду і тієї важливої для людини інформації, що в ньому акумулюється. Це приводить до неухильного посилення інформаційного градієнту (перепаду), який виникає і стрімко зростає внаслідок різниці в обсягах інформації, що наявна у загальносуспільному культурному надбанні й окремому людському індивідуі. Інформаційний градієнт зумовлює інформаційні потоки у культурному людському суспільстві.

Становлення нового ступеня самоорганізації культури людства пов'язане саме з утворенням на культурному тлі специфічної упорядкованої структури – системи освіти, яка покликана забезпечувати організовано-цілеспрямоване споживання культурно нагромадженого досвіду.

Тим пороговим станом, під час якого виокремлюється освіта, є такий культурний розвиток, коли культура, будучи визначальною, домінуючою, головуючою у програмуванні існування людини, зважаючи на велике її нагромадження, не може достатньо засвоюватись індивідом у процесі звичайної діяльності впродовж його життєвого становлення. Виділення освіти як частини культури було необхідним. Інакше кажучи, нагромадження культури потребувало на певному історичному етапі прогресу людського суспільства, принципового удосконалення механізму освоєння її змісту.

Отже, завдання освіти – спресувати, стиснути зосереджену в культурі інформацію, відібрати в ній головне, сутнісне, важливе, надати їй вигляду, придатного для швидкої та максимально повної міжлюдської трансляції, узгодити природно обмежені потенції конкретної особи та глобальний масив неперервно зростаючої культури з метою забезпечення, відтворення, підтримки і розвитку соціально-культурної форми життя [5, с. 23].

Оскільки освіта є частиною культури, то повинна існувати потреба культури в освітній підсистемі. Культура – сукупний продукт творчих сил людства. Її розвиток цілком залежить від людської діяльності, яка, відповідно, формується шляхом інформаційно-культурного програмування. Отже, прогрес культури визначається тим, наскільки відтворюються творчі сили, що її породжують. Культурі одвічно притаманні риси носія інформації, яка потрібна для процесу окультурення людини, тобто “синтезу особистості”, що зумовлює, “синтезує” культурну предметність.

Зазначимо, що для культурних перетворень освіта є важливим складником культури, що значно її прискорює, інтенсифікує, ферментує. Цілісний розвиток культури водночас потребує встановлення адекватності освіти тій культурі, складовою якої вона є, тобто культуровідповідності освіти.

Принцип культуровідповідності освіти, який базується на освітній функції повноти передачі надбань культури суб'єкту діяльності, розробляли свого часу Я. Коменський та А. Дістервег, К. Ушинський, Г. Сковорода, Б. Грінченко та В. Сухомлинський. У час становлення української нації цей принцип яскраво реалізується у процесі повернення українській системі освіти національно-культурного підґрунтя.

Вищезазначене свідчить про те, що українська культура й освіта мають замкнутися в собі. Діалектика загального, особливого, одиничного лише вимагає, щоб, залишаючись відкритими до світу, вбираючи загальнолюдське, культура й освіта не втрачали своєї національної самобутності, примножуючи власні культурно-освітні здобутки й надбання.

Близьке, проте дещо інше розуміння цієї проблеми ми знаходимо у В. Вернадського. У своїх листах про вищу освіту він звертає увагу на проблеми глобалізації освіти і три універсальні умови її розвитку: перша – розвиток знання і його наукова організація, друга – демократизація суспільного і державного життя, третя – поширення єдиної культури по всій земній кулі.

Умову про поширення єдиної культури В. Вернадський уточнює тезою про доступність єдиної культури (насамперед на базі науки) для всіх країн і всіх народів, для усього людства. Він вважає, що саме наукове знання зумовлює єдність людської культури незалежно від історичного чи географічного місця і часу. “Онаучена культура” й “окультурена наука” повинні стати основою освіти, яка, відповідно, стане одним з інструментів розбудови “високої цивілізації” [1]. Саме так сьогодні визначають прагнення глобалістів побудувати нову цивілізацію.

У контексті нашого дослідження актуальна проблема взаємозв'язку особи з культурним середовищем. Розглядаючи процес освіти як рух особи в полі культури суспільства, можна чітко вирізнити дві її складові. З одного боку, людина активна, вона рухається шляхом пізнання, розробляє і вдосконалює індивідуальну систему моделей світу. З іншого, особа росте в культурному середовищі та стає його невід'ємною частиною, приймає норми, звичаї та звички, освоює модельний фонд, який здавна належить суспільству. Становлення і розвиток індивідуальної культури в полі культури суспільства є предметом дослідження багатьох наук.

Взаємозв'язок особи з культурою суспільства відбувається з окремими людьми, книгами, фільмами тощо, а не з культурою взагалі – такого єдиного суб'єкта культури просто не існує. В сім'ї, школі, на роботі, на відпочинку людина перебуває в оточенні інших людей, кожна з яких є носієм відповідних звичок і звичаїв, дотримується певних моральних норм, володіє певною інформацією. Контакт з усіма цими елементами культури розширює горизонти освіти особистості. Відомо, що мандрівки і подорожі значно

сприяють освіті, оскільки пов'язані з пригодами, зустрічами, незабутніми враженнями.

Унаслідок цього формується індивідуальна культура. Під індивідуальною, або особистісною, культурою людини розуміють [2, с.102] характер, звичаї, звички; свідомість і самосвідомість; знання, вміння, навички; інтелект і почуття – тобто цілісну систему понять і уявлень про світ і про себе в цьому світі. Культура суспільства живе й зберігається як взаємозв'язана сукупність індивідуальних культур, яка завжди внутрішньо неоднорідна. Чим різноманітніша культура суспільства, тим більше можливостей має людина творити свою власну унікальну культуру.

Освіта як підсистема індивідуальної культури є представником культури суспільства в ній. За М. Полянці, освіта, як пуповина, поєднує особу з культурою всього суспільства, задає контекст будь-якому особистісному звершенню, досвід і суспільні знання стають особистісними [2, с. 102]. Отже, освіта виявляється як культурний посередник.

Особистісну культуру можна визначати як індивідуальну форму виявлення результатів культурного впливу суспільства на людину, як результат опанування нею культурних цінностей, що є характеристикою освіченості індивіда. Не випадково А. Моль образно порівнював культуру людини з “екраном знань”, що формується в її свідомості. Такі “екрани” вельми різноманітні за обсягом, глибиною й оригінальністю. Однак усі вони зумовлені загальним станом розвитку культури суспільства [6, с. 15].

Зауважимо, що поняття культура особи не зводиться до суми її знань, переконань, умінь, здібностей, хоч вони тісно пов'язані між собою і є ознаками культурного розвитку людини. Особистісна культура – це узагальнена ознака змістового наповнення життєдіяльності людини, стилю та способу її життя. Її компоненти утворюють системно сформовані ціннісні якості, які реалізуються в діяльності, в яких результати суспільної культури виявляються як особисті досягнення.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує питання про духовну культуру. До сфери духовної культури можна віднести знання, навички і продукти діяльності, пов'язані з утворенням, підтримкою та зміною зразків і механізмів, що регулюють відносини людини з навколишнім світом, світом артефактів (речей “другої природи” й ідей) та людські взаємини [3, с.13].

Зважаючи на те, що культуру розуміють, з одного боку, як сукупність духовних цінностей, а з іншого, – як діяльність, можна зробити висновок, що духовна культура – це те, що надає цілісності, зв'язує в єдину систему, впорядковує розрізнені елементи внутрішнього світу особистості [13, с. 218]. Вона охоплює як самі цінності, норми людського життя, естетичні, моральні, релігійні орієнтири, так і діяльність, що пов'язує в єдине ціле творення,

поширення та збереження духовних цінностей [8, с. 92]. У цьому контексті особливе значення має мистецтво.

Не викликає сумнівів думка про те, що мистецтво безпосередньо впливає на почуття людини, а через них – на інтелект, отже, опосередковано – на соціальну практику. У такий спосіб мистецтво об'єднує чуттєве і логічне пізнання, активізує почуття, волю, інтелектуальний пошук оригінальних рішень у будь-якій сфері професійної діяльності [10, с. 29].

Мистецтво надає людині унікальну можливість особисто пережити чужий досвід, зберігаючи власну суверенність. Цей досвід “перебування” в образі інших зумовлює таку універсальну самовизначеність для кожної людини, якої вона не досягла б, користуючись лише засобами та інструментами пізнання. Глибина мистецьких творів полягає у здатності акумулювати людський досвід, піднімаючи його до такого рівня, на якому він одночасно виявляється і як універсальна загальність, і як неповторна індивідуальність, завдяки чому стає доступним для засвоєння. Сприймаючи мистецькі твори, людина пізнає духовні цінності суспільства, вони ж, відповідно, стають надбанням її власного досвіду.

Усім видам мистецтва – літературі, образотворчому мистецтву, музиці, театру, кіно – притаманні виховні властивості, які формують особистість. Цей вплив здійснюється через усвідомлення тих чи інших цінностей шляхом засвоєння художніх образів органами чуттів людини (зором, слухом та їхньою комбінацією).

Однак саме музика має безпосередній вплив на підсвідомість людини незалежно від її свідомості, а також на нервову систему й енергетичне біополе. Вона має свій енергетичний заряд і незалежно від свідомості діє на нас по-різному, але, без сумніву, дуже сильно, що свого часу використовували ще древні шамани та маги [5]. “Магічні” властивості музики сьогодні активно досліджуються у країнах Заходу (зокрема в Німеччині та США), де розвиваються науки, базою яких є музична психологія, а саме: музична педагогіка, музична терапія, музична психокорекція.

Звукова матерія формується з коливань різної частоти в музичному інструменті, впорядкованих за допомогою ритму. Оскільки в людському організмі усе – від клітини та біохімічних процесів до цілісного функціонування організму як єдиної системи – має часову (або ритмічну) організацію, то саме ці музичні коливання і впливають на організм. Отже, крім психологічної дії, музика здатна впливати безпосередньо і на біологічний організм. Останнім часом ці властивості музики інтенсивно використовуються в медицині – музичній терапії (крім психічних і нервових захворювань, це насамперед хвороби серцево-судинної системи).

Зазначимо, що музична педагогіка, засновником якої вважають Арістотеля, вводить поняття музичного катарсису – очищення через музику. Вона належить до засобів естетичного виховання і допомагає плекати розумну, мислячу, відповідальну, чуттєву, перспективну особистість. Доведено, що в учнів, які мали спеціальне музичне виховання, більші розумові здібності, ніж у тих, які його не мали. Японці ж вважають, що естетично розвинута особистість не здатна випускати браковану продукцію.

За допомогою музики визначають тип темпераменту людини, її менталітет, рівень інтелекту й інші особливості індивіда. Цікаво, що для багатьох людей аматорське музикування (у художніх колективах, вдома, під час гостин) є чи не головною формою самореалізації.

Тісно пов'язана з музикою і теорія інформації, адже кожен музичний елемент несе в собі своєрідно закодовану енергетичну інформацію. Ще древні африканські племена могли передавати на великі відстані цілі музичні телеграми за допомогою гри на том-томах (барабанах). Тепер інформативність музики досліджують відомі світові фахівці. За допомогою музики багато вчених виводять певні історичні закономірності [12].

Всебічне вивчення органічних зв'язків освіти з культурою є предметом спеціальних досліджень. Зазначимо, що діалектика взаємозалежності освіти і культури може бути розкрита за умови врахування таких аспектів: їхні взаємозв'язки визначаються, з одного боку, історичними перетвореннями культури як цілісного поняття, в складі якої існує й еволюціонує освіта, а з іншого (з огляду на відносну її самостійність), змінами освітньої сфери. Динаміка цих відношень, що визначає типологію і періодизацію розвитку освіти на тому чи іншому етапі розвитку культури, може бути предметом подальших наукових досліджень.

---

1. Вернадский В. И. Письма о высшем образовании в России // Пост Методика. 2001. № 5/6. С. 3–8.

2. Гусинский Э. Н., Турчанинова Ю. И. Введение в философию образования. М., 2000.

3. Культура, человек, картина мира. М., 1998.

4. Лобас В. Х. Українська і зарубіжна культура. К., 2000.

5. Меднікова Г. С. Українська і зарубіжна культура ХХ ст. К., 2002.

6. Основи викладання мистецьких дисциплін / За ред. О. П. Рудницької. К., 1998.

7. Столяренко Л. Д., Самыгин С. И. Психология и педагогика в вопросах и ответах. М., 1999.

8. *Тесленко Е. И.* Духовная культура учителя. Теоретические основы развития. М., 1998.
9. *Фіцула М. М.* Педагогіка. К., 2001.
10. *Черепанова С.* Проблема людини в українському мистецтві. Львів, 2001.
11. *Чорний І. П., Танасійчук В. В.* Теорія та історія культури (культурологія). Чернівці, 2001.
12. *Швед М. Б.* Місія музики в суспільстві // *Культура і життя.* 2002. №10.
13. *Швед М. С.* Роль духовної культури у формації сучасного педагога // *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. пед.* 2001. Вип. 15. Ч.1. С. 217–224.

EDUCATION AND CULTURE AS SOCIAL PHENOMENA

Maria Shved*, Mykhailo Shved**

** Ivan Franko National University of Lviv
Doroshenko Str., 41, UA- 79000 Lviv, Ukraine
** Mykola Lysenko State Musical Academy of Lviv
Nyzhankivsky Str., 5, UA–79005 Lviv, Ukraine*

The main attention is given to the connection between education and culture as an important factor in the development of human society. The authors consider and analyze the essence of the notions “education” and “culture”, and their influence on the social development. The accent is laid on the problem of a person in the cultural environment, and the role of art, especially music one, in educational and cultural person’s development.

Key words: education, culture, spiritual culture, generated cultural fond, art, musical culture.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2003
Прийнята до друку 15.01.2004